

صنعت نفت عراق و چشم‌انداز پیش‌رو

سحر اصغرزاده | امور بین‌الملل شرکت ملی نفت ایران

چکیده

افزایش امنیت و سرمایه‌گذاری خارجی در عراق به بهبود فعالیت‌های اقتصادی این کشور به‌ویژه در بخش انرژی کمک فراوانی کرده است. هرچند در سال ۲۰۱۰ توجه سرمایه‌گذاران خارجی بیش از گذشته به عراق جلب شده اما این سرمایه‌گذاران هنوز هم با مشکلاتی نظیر یافتن زمین مناسب و محدودیت قوانین موجود، روبرو هستند. اقتصاد عراق به شدت به درآمدهای نفتی وابسته بوده و بیش از ۹۰ درصد از درآمد کشور از این طریق تأمین می‌شود. برخی از دولت‌مردان عراق به دنبال تصویب قوانینی جدید از جمله تصویب چارچوب حقوقی نوینی برای صنعت نفت جهت سرعت بخشیدن به پویایی اقتصاد کشورشان هستند. بدیهی است برخی موضوعات مهم در برنامه‌ی بلندمدت انرژی عراق، برای ایران نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار باشد. از آن جمله می‌توان به کشمکش دولت مرکزی بغداد و حکومت نیمه‌خودمختار کردستان، چارچوب جدید حقوقی صنعت نفت و قراردادهای جذاب مشارکت در تولید صنعت نفت عراق اشاره کرد. سایر عوامل مهم عبارتند از افزایش صادرات عراق، عضویت این کشور در اوپک، مشترک بودن بعضی میادین عراق با ایران و بالأخره اینکه در سال‌های آتی این کشور رقیب اصلی کشورمان در اوپک خواهد بود. این مقاله تلاش کرده موارد یاد شده را بررسی کند و پیشنهادهایی در راستای حفظ سطح تولید ایران در اوپک و بهبود روابط میان ایران و عراق ارائه دهد.

واژگان کلیدی | صنعت نفت عراق، میادین مشترک نفتی، سرمایه‌گذاری، کردستان عراق

مقدمه

عراق در منطقه‌ی خاورمیانه و در همسایگی ایران، ترکیه، سوریه، اردن، هاشمی، عربستان سعودی و کویت واقع شده است. این کشور نفت‌خیز از طریق بندر بصره به خلیج فارس متصل می‌شود. دستیابی به آبهای آزاد و قرار گرفتن در منطقه‌ای که از نظر تأمین انرژی جهان موقعیت ممتازی دارد عراق را نسبت به برخی دیگر از کشورهای عربی به کشوری با موقعیت ژئوپلیتیک تبدیل کرده است. آنچه باعث افزایش بیش از پیش اهمیت عراق شده و به این کشور موقعیت ژئواکونومیک نیز می‌بخشد در اختیار داشتن منابع عظیم انرژی فسیلی از جمله نفت خام و گاز طبیعی است. بنابر آخرین آمارهای منتشره توسط بی‌پی در سال ۲۰۱۳، این کشور ۱۵۰ میلیارد بشکه نفت خام دارد و پس از عربستان سعودی و ایران، در میان

دارندگان ذخایر هیدروکربنی خاورمیانه در مقام سوم جای می‌گیرد. هرچند تولید نفت خام عراق از آغاز نوسانات زیادی داشته اما در آینده ذخایر عظیم هیدروکربنی برای این کشور پتانسیل‌های فراوانی در عرصه‌ی نفت و گاز طبیعی به‌همراه خواهد آورد و به‌همین دلیل نیز از گذشته تا کنون همواره توجه ویژه‌ی قدرت‌های جهانی را به خود جلب نموده است. سرنگونی رژیم بعث و

*نویسنده‌ی عهده‌دار مکاتبات (sahar_asgharzadeh@yahoo.com)

پس از آن، حضور شرکت‌های بین‌المللی نفتی در صنعت نفت عراق، جان تازه‌ای به بخش انرژی این کشور بخشیده و سبب حضور مؤثر عراق در نقاط مختلف بازارهای نفت شده است. البته علاوه بر عضویت عراق در اوپک، هم‌جواری با ایران و وجود ذخایر مشترک این کشور با کشورهای هم‌جوار نیز سبب می‌شود تحولات بخش انرژی عراق برای ایران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار باشد. در این نوشتار ابتدا چگونگی تأثیر نفت بر اقتصاد عراق طی سال‌های گذشته بررسی شده و پس از مروری مختصر بر میداین نفتی عراق، به برنامه‌ها و اهداف صنعت نفت این کشور اشاره خواهد شد. از طرفی کردستان عراق نیز به دلیل وجود ذخایر نفتی فراوان از دیگر موضوعات چالش برانگیز و مورد اشاره‌ی این کشور است.

۱- تأثیر نفت بر اقتصاد عراق

وجود منابع گسترده‌ی نفت و گاز در عراق سبب شده از اوایل دهه‌ی ۵۰ میلادی اقتصاد این کشور به شکل تک‌محصولی درآمدی و مانند اکثر کشورهای دارنده‌ی ذخایر نفتی، به شدت به درآمدهای حاصل از نفت وابسته شود. هم‌اکنون بیش از ۹۰ درصد از درآمدهای دولت عراق و بیش از ۸۰ درصد از درآمدهای صادراتی این کشور از بخش نفت تأمین می‌شود [۱۷].

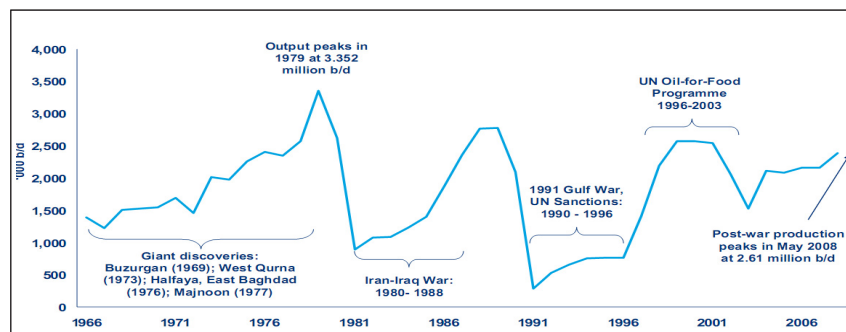
تاریخچه‌ی تولید نفت در عراق به ۱۹۲۷ می‌رسد که با فوران نخستین چاه نفتی، این کشور در زمره‌ی تولیدکنندگان نفت خام قرار گرفت. تولید نفت عراق از ۱۹۲۸ با میانگین ۲۷۰۰ بشکه در روز آغاز شد و با رشد تدریجی در ۱۹۵۰ به ۱۸۰ هزار بشکه در روز رسید [۵]. پس از کشف میداین بزرگان^۱ در ۱۹۶۹ و به دنبال آن کشف میداین قرنه‌ی غربی^۲، حلفیاء^۳، بغداد شرقی^۴ و سپس میدان مجنون^۵ به ترتیب در ۱۹۷۳، ۱۹۷۶ و ۱۹۷۷، تولید نفت خام عراق به شدت سیر صعودی به خود گرفت و در ۱۹۶۷ به حدود ۱/۵ میلیون بشکه در روز رسید. پس از آن و با حفظ همان روند، در ۱۹۷۹ تولید نفت این کشور به اوج خود یعنی ۳/۹۵ میلیون بشکه در روز افزایش یافت؛ به طوری که در فاصله‌ی سال‌های ۱۹۷۴ تا ۱۹۸۰ میانگین رشد اسمی تولید ناخالص داخلی عراق شاهد افزایش ۱۰/۴ درصدی بوده و در ۱۹۸۰ به ۴۷/۵۶ میلیارد دلار بالغ گردید [۱۰].

با آغاز جنگ هشت ساله‌ی عراق علیه ایران در ۱۹۸۱، به علت آسیب رسیدن به سکوها و میداین نفتی در مناطق درگیر جنگ، تولید نفت این کشور با افت چشم‌گیری روبرو شده و به حدود ۸۹۷ هزار بشکه در روز کاهش یافت. به همین ترتیب صادرات نفت و درآمدهای نفتی عراق نیز به ۸۷۲ هزار بشکه و ۱۰ میلیارد دلار کاهش

یافت. شکل-۱ روند تاریخی تولید نفت خام عراق و اتفاقات مؤثر بر آن را در فاصله‌ی سال‌های ۱۹۶۶ تا ۲۰۰۸ نشان می‌دهد.

همان‌طور که نمودار شکل-۱ نشان می‌دهد پس از پایان جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، تولید نفت این کشور دوباره افزایش یافت و در ۱۹۸۹ به ۲/۷۸۵ میلیون بشکه در روز رسید [۵]. به دنبال آن تولید ناخالص داخلی عراق شروع به افزایش کرد و از ۴۳/۴ میلیارد دلار در ۱۹۸۸ به حدود ۴۸/۴ میلیارد دلار در ۱۹۸۹ رسید. پس از پایان جنگ با ایران هنوز در عراق بازسازی ویرانه‌های جنگی انجام نشده بود که این کشور در ۱۹۹۰ به کویت حمله کرد. در همان سال میانگین تولید نفت خام عراق به ۲/۱ میلیون بشکه در روز رسید. اما در ۱۹۹۱ دوباره صادرات نفت خام به حدود ۳۹ هزار بشکه در روز کاهش یافت. در همین زمان سازمان ملل متحد تحریم فروش و صادرات نفت عراق را برای مدت شش سال تصویب کرد. پس از حمله به کویت و آغاز تحریم‌های سازمان ملل، تولید ناخالص داخلی این کشور با کاهشی چشم‌گیر به ۶/۸ میلیارد دلار رسید.

با توجه به شرایط دشوار معیشتی و اقتصادی مردم عراق، در ۱۹۹۶ سازمان ملل متحد تحت عنوان برنامه‌ی نفت در برابر غذا^۶ اجازه‌ی صادرات نفت را به عراق داد. همین امر سبب شد در فاصله‌ی سال‌های ۱۹۹۶ تا ۲۰۰۲ تولید نفت عراق افزایش یافته و به ۲/۵ میلیون بشکه در روز برسد. به دنبال آن صادرات نفت این کشور نیز روند صعودی به خود گرفت و از ۸۸ هزار بشکه در روز در ۱۹۹۶ به حدود ۱/۴۹ میلیون بشکه در روز در ۲۰۰۲ رسید. مقدار GDP نیز افزایش یافته و در سال ۲۰۰۰ به حدود ۲۵/۸۵ میلیارد دلار بالغ گردید.

شکل ۱ | روند تاریخی تولید نفت خام عراق (۲۰۰۸-۱۹۶۶) [۲۷] - واحد: هزار بشکه در روز

پس از حمله‌ی نیروهای ایالات متحده‌ی آمریکا به عراق در ۲۰۰۳ و سرنگونی رژیم بعث، دوباره تولید نفت خام این کشور افت کرد و به ۱/۳ میلیون بشکه در روز رسید. در ۲۰۰۴ پس از شکل‌گیری روندی رو به آرامش در عراق که ناشی از شکل‌گیری و استقرار نظام سیاسی بود، مقادیر تولید، صادرات و تولید ناخالص داخلی نیز روندی افزایشی به خود گرفت. بدین ترتیب که تولید

نفت این کشور ابتدا به ۲/۱ میلیون بشکه در روز و در ادامه در ۲۰۰۹ به ۲/۳۳ میلیون بشکه در روز رسید و تولید ناخالص داخلی نیز به ۱۳۶/۲۸ میلیارد دلار افزایش یافت. همان‌گونه که در جدول ۱- ملاحظه می‌شود تولید نفت خام عراق از ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۳ رشد قابل‌ملاحظه‌ای داشته و به ۲/۹ میلیون بشکه در روز رسیده که دلیل آن افزایش سرمایه‌گذاری شرکت‌های بین‌المللی در این کشور است. طی همین دوره به موازات افزایش تولید، روند تولید ناخالص داخلی نیز افزایشی بوده و در پایان ۲۰۱۳ به ۲۲۹/۳۲ میلیارد دلار بالغ گردیده است.

۲- ذخایر نفت خام عراق

۱-۲- ذخایر موجود در کشور

مقدار ذخایر اثبات شده‌ی نفت خام عراق حدود ۱۵۰ میلیارد بشکه است. این کشور پس از عربستان سعودی و ایران در مقام سوم دارندگان نفت خام قرار می‌گیرد. با احتساب مناطق کشف‌نشده در غرب و جنوب کشور، ۴۵ تا ۱۰۰ میلیارد بشکه نفت قابل‌باز یافت به ذخایر نفت خام عراق افزوده خواهد شد. این کشور تقریباً تنها منطقه‌ی نفت خیز جهان است که عملیات اکتشافی در سرتاسر آن انجام نشده و همین نکته سبب اهمیت یافتن عراق و جلب توجه شرکت‌های نفتی بین‌المللی است.

میدان شناخته شده‌ی نفت خام عراق به حالت کمربندی و در لبه‌ی شرقی این کشور واقع شده‌اند. در مجموع عراق ۹ میدان نفتی دارد که به میدان عظیم^۷ شهرت داشته و ذخایر آنها بیش از ۵ میلیارد بشکه است. ضمن اینکه عراق ۲۲ میدان دیگر نیز دارد که بیش از یک میلیارد بشکه نفت خام در خود جای داده‌اند و با عنوان ذخایر

بزرگ^۸ شناخته می‌شوند.

مجموعه‌ای از میدانی عظیم جنوب شرقی عراق بزرگ‌ترین میدان شناخته شده نفتی جهان را به وجود می‌آورد که حدود ۷۰ تا ۸۰ درصد از ذخایر نفت خام اثبات شده‌ی عراق را شامل می‌شود. از جمله مهم‌ترین میدانی نفتی عراق می‌توان به میدانی رمله‌ی شمالی و جنوبی در جنوب کشور (با تولید بیش از دو سوم نفت خام این کشور) و میدان کرکوک در کردستان عراق اشاره کرد.

۲-۲- میدانی نفتی مشترک^۹ ایران و عراق

علاوه بر میدانی اشاره شده آنچه به اهمیت عراق برای ایران می‌افزاید میدانی نفتی مشترک کشورمان با این کشور است. میدانی مشترک از لحاظ زمین‌شناسی حالتی یکپارچه دارند ولی از لحاظ مالکیت اشتراکی هستند. ایران و عراق در خشکی پنج میدان مشترک نفتی به نام‌های نفت شهر، دهلران، پایدار غرب، آزادگان و یادآوران دارند.

میدان نفت شهر در استان کرمانشاه واقع شده و دارای ۶۹۲ میلیون بشکه نفت با کلاهک گازی است. این میدان در عراق به نام نفت خانه شناخته می‌شود.

میدان دهلران ۴۲۱۲ میلیون بشکه نفت خام در جا^{۱۰} دارد که ۶۳۵ میلیون بشکه‌ی آن قابلیت‌باز یافت^{۱۱} دارد. این میدان در نزدیکی مرز عراق واقع شده است.

میدان پایدار در شمال غربی بغداد و ۱۰ کیلومتری مرز عراق با ایران قرار دارد. میدان پایدار غرب نیز در ۲۱ کیلومتری میدان پایدار واقع شده و بیش از ۱/۹ میلیارد بشکه نفت خام در جا دارد. نفت خام این میدان از نوع سنگین است.

میدان آزادگان که در مجاورت میدان نفتی مجنون عراق و در دشت آزادگان واقع

سال	تولید	صادرات
۱۹۸۰	۲۶۶۴/۴	۲۴۸۲
۱۹۸۲	۱۰۸۷/۴	۸۴۶
۱۹۸۴	۱۲۲۱/۳	۸۶۷
۱۹۸۶	۱۸۶۷/۵	۱۳۹۳/۵
۱۹۸۸	۲۷۴۴/۵	۲۰۹۵
۱۹۹۰	۲۱۱۲/۶	۱۵۹۶
۱۹۹۲	۵۲۶/۲	۶۰/۷
۱۹۹۴	۷۴۸/۷	۶۰
۱۹۹۶	۷۴۰/۴	۸۸/۱
۱۹۹۸	۲۱۸۱/۱	۱۴۱۷/۶
۲۰۰۰	۲۸۱۰	۲۰۳۹/۸
۲۰۰۲	۲۱۲۶/۵	۱۴۹۴/۶
۲۰۰۴	۲۱۰۷/۱	۱۴۵۰
۲۰۰۶	۱۹۵۷/۲	۱۴۶۷/۸
۲۰۰۸	۲۲۸۰/۵	۱۸۵۵/۲
۲۰۱۰	۲۳۵۸/۱	۱۸۹۰
۲۰۱۲	۲۹۴۲/۴	۲۴۲۳
۲۰۱۳	۲۹۲۴/۷	۲۳۹۰

شده یکی از بزرگ‌ترین میادین نفتی ایران و جهان است که در سال ۱۳۷۸ کشف شد. نفت در جای این میدان حدود ۴۲ میلیارد بشکه تخمین زده شده و ظرفیت تولید آن ۵۱ هزار بشکه در روز است. با توجه به توان بالقوه‌ی آزادگان، پتانسیل تولید روزانه تا سقف ۵۰۰ هزار بشکه در روز نیز برای این میدان پیش‌بینی می‌شود [۳]. میدان مجنون عراق نیز یکی از بزرگ‌ترین میادین نفتی این کشور و خاورمیانه به‌شمار می‌آید. میدان یادآوران در مجاورت میدان نفتی سنباد عراق واقع شده که از اتصال دو تاقدیس حسینی و کوشک به‌وجود آمده است. این میدان بیش از ۱۷ میلیارد بشکه نفت در جا و ۳ میلیارد بشکه نفت قابل‌باز یافت دارد.

وضعیت میادین مشترک ایران و عراق به‌گونه‌ای است که برداشت یک‌جانبه از آنها سبب افت فشار در قسمت کشور بهره‌برداری‌کننده شده و منابع نفت و گاز موجود را به‌سویی که فشار مخزن کمتر است انتقال می‌دهد. به این پدیده مهاجرت

می‌گویند. بنابراین با برداشت یک‌جانبه شرایط به‌گونه‌ای خواهد شد که کشور در حال بهره‌برداری، از نفت بیشتری بهره‌مند خواهد شد. برای جلوگیری از این وضعیت باید دو کشور بهره‌برداری از میدان مشترک را همزمان آغاز کنند. برخی کارشناسان معتقدند حتی این کار نیز مشکل را حل نمی‌کند؛ چراکه هر طرف سعی خواهد کرد در محدوده‌ی جغرافیایی خود طی کوتاه‌ترین زمان بیشترین برداشت را به‌عمل آورد و در نهایت این نوع رفتار با مخزن و میدان، در طول زمان مغایر با تولید صیانتی و بهینه بوده و آسیب وارد شده به میدان به‌ضرر هر دو کشور خواهد بود [۲۸].

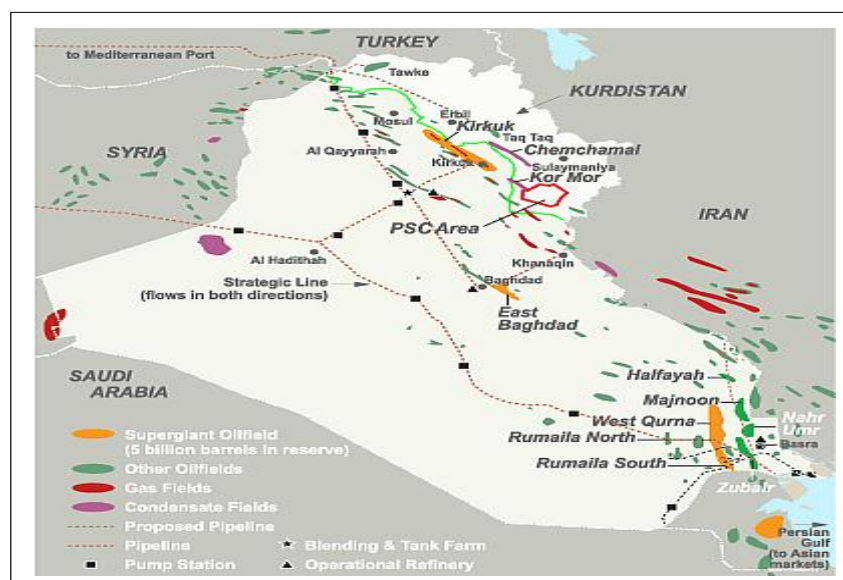
شایان ذکر است که در دوره‌ی نخست برگزاری مناقصات پروژه‌های توسعه‌ای در عراق، قرارداد اولیه‌ی میادین نفتی میسان که با میادین دهلران و پایدار غرب ایران مشترک هستند با دو شرکت CNOOC و TAPO به امضاء رسیده است. این دو شرکت متعهد شده‌اند در ازای دریافت پاداش ۲ دلار و ۳۰ سنت برای هر بشکه نفت خام استخراجی،

تولید میسان را تا ۴۵۰ هزار بشکه در روز افزایش دهند [۶].

با توجه به ویژگی‌های میادین مشترک و با عنایت به برگزاری مناقصه‌های نفتی توسط دولت عراق جهت توسعه‌ی این میادین، تسریع در توسعه‌ی میادین نفتی مشترک با عراق توسط ایران بسیار ضروری می‌نماید؛ به‌گونه‌ای که مهم‌ترین چالش پیش‌روی صنعت نفت نیز توسعه، اکتشاف و استخراج از میادین نفتی مشترک عنوان می‌شود. چراکه در صورت عدم موفقیت در دستیابی به اهداف برنامه‌ی بلندمدت، صنعت نفت کشور با دشواری‌های زیادی روبرو خواهد شد. به‌همین دلیل نیز در لایحه‌ی بودجه سال ۱۳۸۹ حدود ۲۵ میلیارد دلار برای سرمایه‌گذاری در بخش نفت و گاز اختصاص داده شد که در این بخش، توسعه‌ی میادین نفتی و گازی مشترک با کشورهای همسایه از اولویت خاصی برخوردار است. وزیر نفت وقت کشور نیز در خرداد ۱۳۸۹ طی مراسم بازدید از منطقه‌ی نفتی دهلران بر اهمیت این موضوع تأکید نموده و از تأمین اعتبار توسعه‌ی میادین مشترک در برنامه‌ی پنجم خبر داد [۱۸].

۳- برنامه‌ها و اهداف

با توجه به آنچه عراق طی سه دهه‌ی گذشته پشت سر گذارده، اتکاب به نفت از طریق تولید و صادرات این محصول و کسب درآمدهای نفتی در اقتصاد عراق به امری ضروری تبدیل شده؛ چراکه تنها مجرای درآمدی مطمئن برای بازسازی ویرانه‌های جنگی در این کشور، درآمدهای حاصل از فروش نفت است. شدت وابستگی به درآمد حاصل از فروش نفت خام در تأمین بودجه‌ی عراق به‌حدی است که طبق اعلام اداره‌ی

شکل ۲ نقشه‌ی میادین نفت‌خام عراق [۲۰]

اطلاعات انرژی آمریکا بیش از ۹۰ درصد از درآمدهای ارزی این کشور از آن طریق تأمین می‌شود. بنابراین عراق به دنبال افزایش ظرفیت تولید نفت خام بوده و برنامه‌ای تنظیم شده با عنوان برنامه‌ی استراتژیک ده‌ساله‌ی عراق^{۱۳} را دنبال می‌کند که در آن پروژه‌ی بلند پروازانه‌ی رسیدن به تولید نفت حدود ۱۲ میلیون بشکه در روز در پایان ۲۰۱۷ از عمده‌ترین اهداف صنعت نفت این کشور عنوان شده است. اما به دلیل شرایط بازار جهانی نفت و عدم تداوم امنیت در بخش‌هایی از مناطق نفت‌خیز این کشور، برنامه‌ی طراحی شده با تغییراتی مهم و عمده مواجه شده است. به طوری که با تجدیدنظر انجام شده، رقم تولید در ۲۰۱۷ به ۵/۱ و در ۲۰۲۰ به ۶/۱ میلیون بشکه در روز کاهش یافت. بدیهی است در صورت تحقق این اهداف نیز، جایگاه عراق در تولید نفت خام به میزان زیادی ارتقاء خواهد یافت.

البته در ابتدا اهداف صنعت در دو سطح کوتاه‌مدت و بلندمدت تعیین شده‌اند که پس از آن در بیشتر پروژه‌ها تجدیدنظری صورت گرفت. اهداف کوتاه‌مدت عبارت بود از:

■ اجرای برنامه‌های بازسازی جهت رساندن ظرفیت تولید به ۲/۸ میلیون بشکه در روز پیش از حمله‌ی آمریکا

■ اصلاح و ترمیم زیرساخت‌های مورد استفاده در فرآیند تولید، پالایش، ذخیره‌سازی، حمل و نقل و صادرات با صرف هزینه‌ای حدود ۲-۱ میلیارد دلار

■ توسعه‌ی ظرفیت تولید از میداین فعال به ویژه میداین کرکوک، رمیله‌ی شمالی و جنوبی و افزایش تولید به میزان ۰/۷ میلیون بشکه در روز از این میداین

■ عقد قرارداد با شرکت‌های بین‌المللی (پتروناس، شل و هالیبرتون) در قالب

کنسرسیوم جهت افزایش تولید از میداین مشترک به خصوص میدان مجنون به مقدار ۱/۷۵۵ میلیون بشکه در روز

اهداف بلندمدت عبارت بود از:

■ افزایش ظرفیت تولید تا ۳/۱ میلیون بشکه در روز از طریق توسعه‌ی بخشی از ۱۸ میدان نفتی جنوب عراق

■ افزایش ظرفیت تولید تا ۰/۹ میلیون بشکه در روز از طریق توسعه‌ی ۲۲ میدان نفتی عراق واقع در مناطق مرکزی و شمالی این کشور

■ افزایش صادرات به بازارهای شرق آسیا

۴- سرمایه‌گذاری شرکت‌های نفتی بین‌المللی

همان‌گونه که ذکر شد افزایش تولید از میداین نفتی موجود، مستلزم توسعه‌ی این میداین و اقدام به اکتشاف میداین جدید خواهد بود. با عنایت به ویژگی مهم صنعت نفت و گاز که سرمایه‌بر بودن پروژه‌ها به خصوص در بخش بالادستی است این مقوله نیازمند سرمایه‌گذاری عظیمی خواهد بود. بنابراین یکی از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر فرآیند توسعه‌ی میداین نفت و گاز، مبحث سرمایه‌گذاری و تأمین منابع مالی مورد نیاز است. اگرچه به نظر می‌رسد کشورهای عمده‌ی دارنده‌ی ذخایر نفت و گاز دنیا در زمره‌ی کشورهای ثروتمند محسوب شده و برای تأمین مالی توسعه‌ی میداین نفت و گاز خود با مشکلی مواجه نیستند، اما در عمل عوامل متعدد دیگری نظیر ساختار اقتصادی کشورها، میزان وابستگی بخش‌های مختلف اقتصادی به درآمدهای نفتی، هزینه‌های تمام‌شده‌ی تولید از میداین نفت و گاز، بازدهی اقتصادی تولید و حتی در اختیار نداشتن فن‌آوری مورد نیاز در سطحی

قابل قبول، شرایطی به وجود می‌آورد که بعضاً نیاز به تأمین مالی حتی از منابع خارجی گریزناپذیر خواهد بود. مسأله‌ی مهم دیگر در این زمینه تنوع میداین نفت و گاز، تفاوت در بازدهی‌های اقتصادی آنها، تصمیم دولت‌ها بر مبنای اولویت‌بندی میداین و تنظیم و انتخاب روش‌های مناسب تأمین مالی است.

در خصوص عراق، با وجود در اختیار داشتن منابع عظیم هیدروکربنی، به علت سال‌ها جنگ و تحریم‌های بین‌المللی، زیرساخت‌های صنعت به‌روز نبوده و سرمایه‌گذاری‌های لازم در این بخش انجام نشده است. عدم وجود منابع مالی مورد نیاز و کافی در وزارت نفت عراق سبب عدم تأمین مالی پروژه‌های توسعه‌ای و اکتشافی میداین توسط شرکت‌های خارجی شده است. حضور شرکت‌های مذکور علاوه بر فراهم آمدن امکانات لازم جهت توسعه‌ی میداین و افزایش ظرفیت تولید، کمک شایانی جهت ایجاد امنیت در عراق چه در کوتاه‌مدت و چه در بلندمدت خواهد بود.

طبیعتاً با افزایش تولید نفت خام عراق و به تبع آن افزایش صادرات، درآمدهای صادراتی نیز افزایش یافته و از این رو به دولت اجازه داده می‌شود بودجه‌ی بیشتری به این بخش اختصاص دهد. اما آنچه در عمل اتفاق افتاده حکایت از آن دارد که بودجه‌ی اختصاص یافته به وزارت نفت عراق در سال‌های ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۱ به ترتیب ۴۴، ۳۲ درصد بوده که در ۲۰۰۹ کمترین بودجه در میان وزارتخانه‌ها بوده است. وزارت نفت عراق در ۲۰۱۰ بودجه‌ای بیشتر از وزارتخانه‌های کار و امور اجتماعی و صنعت و معدن و در ۲۰۱۱ بودجه‌ای بیشتر از وزارتخانه‌های نیرو، کشاورزی و ارتباطات داشته است [۱۱]. بدین ترتیب عدم تخصیص بودجه‌ی مناسب به این بخش کاملاً مشهود است.

۵- کردستان عراق، منطقه‌ای نیمه خودمختار با قراردادهای مجزای توسعه و اکتشاف نفت

کردستان عراق به عنوان نفت خیزترین بخش این کشور حدود ۲۰ تا ۲۵ میلیارد بشکه نفت خام درجا دارد که احتمال دارد به حدود ۴۰ تا ۴۵ میلیارد بشکه نیز افزایش یابد. ذخیره‌ی گاز طبیعی این منطقه نیز حدود ۲۰۰ میلیارد مترمکعب است که بر اساس ارزیابی‌های به عمل آمده تا ۵۰ سال دیگر به پایان نمی‌رسد. در این منطقه دو میدان عظیم نفتی به نام‌های طاوکی در استان دهوک و طق‌طق در استان اربیل وجود دارد. این دو میدان به ترتیب ظرفیت تولید ۴۰-۵۰ و ۴۰-۲۰ هزار بشکه در روز نفت خام را دارند.

این ناحیه نسبت به سایر نواحی عراق نقاط قوتی دارد که از آن جمله می‌توان به امنیت بیشتر و وجود پتانسیل‌های بالاتر در بخش انرژی اشاره کرد. این امر به گونه‌ای است که زمینه‌ساز برتری کردستان از نظر سرمایه‌گذاری خارجی بر دیگر نواحی عراق شده و درآمد سرانه‌ی مردم این منطقه را نسبت به سایر نواحی ۲۵ درصد افزایش داده است. ضمن اینکه افزایش تمایل شرکت‌های بین‌المللی نفتی نیز برای حضور در کردستان عراق از دیگر دستاوردهای امنیتی این منطقه است.

کردستان عراق ضعف‌هایی نیز دارد که نمی‌توان آنها را نادیده انگاشت. این منطقه مانند سایر نقاط عراق فاقد زیرساخت‌ها و نهادهای اقتصادی مناسب مانند سیستم بانکی، بیمه، پست و حمل و نقل است. بالابودن هزینه‌های جاری به گونه‌ای است که دو سوم بودجه، صرف پرداخت حقوق و دستمزد کارمندان دولتی می‌شود. عدم برنامه‌ریزی مناسب در سال‌های گذشته، اختصاص نیافتن بودجه‌ی مناسب و

ترمیم‌نشدن آسیب‌های بخش کشاورزی از دیگر نقاط آسیب‌پذیر کردستان عراق به حساب می‌آید.

فعالیت‌های نفتی این منطقه پس از سرنگونی صدام در ۲۰۰۶ با حفر یک چاه نفتی توسط شرکت نروژی DNO آغاز شد. پس از آن عراق با دو شرکت کانادایی و انگلیسی قراردادهایی برای اکتشاف و استخراج نفت در کردستان امضاء کرده و در ۲۰۰۷ نیز شرکت آمریکایی و اروپایی دیگری وارد این منطقه شدند.

از ۲۰۰۳ تا ۲۰۰۸ حدود ۸/۳۵ میلیارد دلار از درآمدهای نفتی عراق صرف پروژه‌های توسعه‌ای و زیرساختی کردستان شده که در مقایسه با وسعت آن رقم قابل توجهی است.

در ژوئن ۲۰۰۹ صادرات نفت از میادین طاوکی و طق‌طق با رقم ۵۰ و ۴۰ هزار بشکه در روز آغاز شد. شرکت نفت و گاز آداکس پترولیوم کانادا به همراه شرکت جنل انرژی ترکیه و همچنین شرکت نروژی DNO International به ترتیب طرح توسعه‌ی میادین طق‌طق و طاوکی را بر عهده داشته‌اند. نفت استخراج شده از میدان طق‌طق با استفاده از تانکرهای حمل نفت به خطلوله کرکوک-جیحان منتقل شده و از آنجا به ساحل دریای مدیترانه در کشور ترکیه (جیحان) انتقال می‌یابد. نفت میدان طاوکی نیز مستقیماً از طریق خطلوله به بندر جیحان منتقل می‌شود.

منطقه‌ی کردستان عراق در زمینه‌ی گاز طبیعی نیز بسیار فعال بوده و در شهریور ۱۳۸۹ با شرکت آلمانی RWE قراردادی جهت توسعه‌ی میادین گازی امضاء کرده است. بر اساس این قرارداد شرکت مذکور متعهد به تأسیس شبکه‌ی انتقال گاز در کردستان شده و طبق توافقات به عمل آمده قرار است خطلوله انتقال گاز این منطقه را به

خطلوله‌ی نابوکو متصل کند.

علاوه بر آن شرکت‌های دانا گاز و کرسنت پترولیوم نیز در ۲۰۱۱ و ۲۰۱۲ به ترتیب ۲۰۰ و ۳۰۰ میلیون فوت مکعب گاز در روز در منطقه تولید کرده‌اند که به عنوان سوخت دو نیروگاه تولید برق در کردستان استفاده می‌شود. شایان ذکر است این دو شرکت در ۲۰۰۹ قراردادی به ارزش ۸ میلیارد دلار با شرکت‌های OMV اتریش و MOL مجارستان جهت صادرات گاز کردستان عراق امضاء کرده‌اند. با تحقق این اهداف، امکان حضور کردستان عراق در بازار انرژی اروپا فراهم شده و افق‌های جدیدی در برابر این منطقه گشوده خواهد شد. البته با وجود کشمکش میان حکومت نیمه خودمختار کردستان و حکومت مرکزی بغداد، شرکت‌های بین‌المللی نفتی از جمله شرکت انگلیسی-ترکیه‌ای جنل انرژی، شرکت کانادایی اوریکس پترولیوم، شرکت نفتی گلف کی استون، شورون، گازپروم و توتال آمادگی خود را برای اجرای طرح‌های توسعه‌ای بالادستی نفت و گاز منطقه‌ی کردستان عراق اعلام کرده‌اند. اما در حال حاضر ادامه‌ی این همکاری‌ها با شک و تردیدهایی روبرو شده است. در اوایل ۲۰۱۲ اختلاف بر سر تقسیم درآمد نفت میان دولت مرکزی عراق و حکومت نیمه خودمختار کردستان عراق به اوج خود رسید. کردستان عراق در آوریل ۲۰۱۲ و به دنبال پرداخت نشدن بودجه‌ی ۱/۵ میلیارد دلاری توسط دولت مرکزی، صادرات نفت از کردستان را قطع کرد. در مجموع مشارکت‌های حکومت نیمه خودمختار کردستان در آوریل ۲۰۱۲ متوقف شد اما در ماه اوت دوباره از سر گرفته شد. تا ۲۰۱۳ نیز نحوه‌ی تخصیص درآمد به گونه‌ای بود که ۱۷ درصد به کردستان عراق، ۱۲ درصد به شرکت‌های

بین‌المللی فعال و مابقی به دولت مرکزی تعلق می‌گرفت که این قاعده نیز دوام چندانی نداشت؛ زیرا مجادلات کنونی (یعنی اواخر ۲۰۱۴) دوباره از اواسط ۲۰۱۳ آغاز شد.

با این وجود کردستان عراق برای حضور موفق در عرصه‌ی انرژی برنامه‌هایی تدوین کرده که مهم‌ترین آنها به‌قرار زیر است:

■ تلاش برای افزایش سرمایه‌گذاری‌های مستقیم خارجی

■ افزایش تعداد قراردادهای توسعه‌ای میدانی نفتی

■ افزایش تولید از میدانی طوق و طاوکی

■ ساخت خطوط لوله انتقال نفت خام با ظرفیت یک میلیون بشکه در روز

■ دسترسی به بازارهای شرق آسیا از طریق خاک ایران

نتیجه‌گیری

تأثیرپذیری ایران از عراق به‌علت هم‌جواری این دو کشور و داشتن اشتراکاتی از جمله در اختیار داشتن منابع هیدروکربنی عظیم و عضویت در اوپک غیرقابل‌انکار است. بنابراین بررسی تحولات عراق به‌ویژه در زمینه‌ی انرژی، برای کشورمان بسیار حائز اهمیت خواهد بود و توجه به اتفاقات چند ساله‌ی اخیر در عراق می‌تواند ایران را متوجه تغییرات فراوانی در این خصوص کند.

وابستگی عراق به درآمدهای نفتی، این کشور را مجبور کرده برای بازسازی ویرانه‌های باقیمانده از جنگ و دوران حکومت بعث و ساختن آینده‌ای روشن، سعی کند زمینه‌ی مناسب جهت حضور شرکت‌های بین‌المللی نفتی را فراهم نماید تا از این طریق اکتشاف و توسعه‌ی میدانی فعلی و جدید این کشور امکان‌پذیر گردد. در اولویت قراردادن توسعه‌ی میدانی مشترک

نفتی با ایران نیز نشان از آگاهی همه‌جانبه‌ی عراق از شرایط این میدانی و وجود برنامه‌ای هوشمندانه جهت توسعه‌ی انرژی در سطح کلان دارد. عراق طی دو دوره مناقصه‌ای که برگزار کرده توجه ویژه‌ای به افزایش ضریب بازیافت در میدانی نفتی داشته که این مهم تنها با استفاده از فن‌آوری‌های روز جهان میسر می‌شود. حضور شرکت‌های معتبر نفتی تأییدی بر این نکته است که عراق توانسته در چارچوب قراردادهای نفتی خود جذابیت کافی را برای مشارکت شرکت‌های توانمند فراهم سازد.

با وجود مشکلات جاری در مناطق مختلف عراق، حضور این شرکت‌ها علاوه بر توسعه‌ی ظرفیت تولید نفت و گاز این کشور، به بهبود اوضاع اجتماعی و امنیتی عراق نیز منتهی خواهد شد؛ چراکه شرکت‌های بزرگ بین‌المللی برای حفظ امنیت سرمایه‌گذاری‌های خود کمک شایانی در برقراری امنیت خواهند کرد.

بسیاری از مؤسسات تحقیقاتی فعال در زمینه‌ی انرژی مثل وود مکنزی، چالش‌های پیش‌روی عراق را در سه زمینه‌ی اصلی؛ الف) ایجاد زیرساخت‌های فیزیکی لازم برای رشد و توسعه‌ی صنعت نفت، ب) ایجاد تغییر در قوانین و مقررات و ج) تأمین مسائل امنیتی طبقه‌بندی کرده‌اند. کارشناسان وود مکنزی معتقدند به‌علت وجود محدودیت‌های فیزیکی در زمینه‌های مختلف (از جمله نیروی انسانی متخصص و کارآمد، تجهیزات اکتشافی به‌ویژه دکل‌های حفاری برای حفر چاه و حتی تأمین آب لازم جهت تزریق به میدانی نفتی که دچار افت فشار شده‌اند)، طی سال‌های آینده این کشور نخواهد توانست ظرفیت تولید خود را تا ۱۲ میلیون بشکه در روز افزایش دهد و به‌همین دلیل عراق برنامه‌ی

توسعه‌ای خود را تعدیل کرد.

از طرفی، حضور مستمر و پرتوان عراق به‌عنوان تولیدکننده‌ی قوی در عرصه‌ی انرژی، می‌تواند معادلات جهانی انرژی را تغییر داده و با افزایش قدرت چانه‌زنی این کشور، منافع ملی عراق را در کوتاه‌مدت و بلندمدت به‌نحو بسیار مناسبی تأمین کند.

با توجه اندکی به ترکیب ملیتی شرکت‌های حاضر در دو دوره مناقصه‌ی نفتی عراق، درمی‌یابیم که آمریکا، روسیه، چین، ژاپن و ترکیه جایگاه عراق را در آینده‌ی تأمین انرژی خود بسیار مهم ارزیابی کرده‌اند. ضمن اینکه شرکت‌های ایرانی در این مناقصات حضور نداشته‌اند و این امر به‌معنای از دست رفتن فرصت جهت کسب تجارب ارزشمند بین‌المللی برای شرکت‌های ایرانی است.

حضور مجدد عراق در نظام سهمیه‌بندی اوپک مستلزم رسیدن تولید روزانه این کشور به مرز ۴ میلیون بشکه در روز است که مطمئناً پس از آن، تغییرات عمده‌ای در بین اعضای اوپک به‌وجود خواهد آمد. چندی پیش نیز شرکت لوک‌ویل که در میدان نفتی قرنه‌ی غربی مشغول فعالیت است شرط ورود عراق به نظام سهمیه‌بندی اوپک را رسیدن به سطح تولید ۵-۶ میلیون بشکه نفت خام در روز عنوان کرده است [۲۶]. این موضوع به مفهوم آن است که در آینده نزدیک عراق در نظام سهمیه‌بندی اوپک قرار نگرفته و می‌تواند بدون هیچ قید و بندی، درآمدهای حداکثری از تولید و فروش نفت خام کسب کند.

موضوع قابل‌تعمق دیگر، توسعه‌ی مناسبات ژاپن و چین (به‌عنوان خریداران عمده‌ی نفت ایران در بازار شرق) با عراق طی دو دوره مناقصه‌ی برگزار شده‌ی این کشور است. عراق نیز در برنامه استراتژیک

ده ساله‌ی بخش نفت، سعی بر افزایش سهم صادرات نفت به بازارهای شرق آسیا دارد؛ چراکه با حضور مصرف‌کنندگان عمده‌ای مثل چین و ژاپن، امنیت فروش عراق تضمین خواهد شد و ضمن تقاضای فزاینده‌ی چین و هند در بازار جهانی نفت، آینده‌ای مطمئن برای نفت عراق رقم خواهد خورد. علاوه بر آن باید اشاره کرد که عرضه‌ی نفت خام ESPO روسیه هم در چین رو به فزونی است [۲۹]. بنابراین ضروری است جهت تقویت حضور ایران در بازار شرق، تدابیری اندیشیده شود.

یکی از مهم‌ترین راهکارهای پیشنهادی در این زمینه، افزایش بیش از پیش سرمایه‌گذاری جهت اکتشاف و توسعه‌ی میادین مشترک کشور با توجه به تحولات صنعت نفت

عراق است. چراکه با توجه به موارد عنوان شده در مورد میادین مشترک، تعلق در این خصوص منجر به از دست رفتن منافع ملی کشور خواهد شد. برای دست‌یابی به این مهم، استفاده‌ی بهتر و بیشتر از منابع داخلی و تسهیل و به‌روزرسانی قوانین سرمایه‌گذاری ضروری به نظر می‌رسد. خوشبختانه متولیان امر در وزارت نفت به‌خوبی از حساسیت موضوع آگاه بوده و درصدد تهیه و تدوین پیش‌نویس قراردادهای جدیدی هستند. ساختار قراردادها باید به‌گونه‌ای تغییر کند تا ضمن توجه به قواعد داخلی و بین‌المللی، از طریق ایجاد جذابیت برای طرف مقابل، سرمایه‌گذاران و منابع مالی مناسبی جهت اجرای پروژه‌ها اقدام کنند. با توجه به شرایط موجود صنعت نفت

ایران، شرکت‌های دولتی و خصوصی داخلی توانسته‌اند به سطح قابل‌قبولی از توانمندی‌های فنی و مهندسی نائل شوند. از این رو هم‌جواری ایران با عراق می‌تواند زمینه‌ی مناسبی جهت حضور در حوزه‌ی پیمانکاری و پالایشی برای متخصصان و صنعت‌گران ایرانی فراهم کند.

ضمن اینکه توجه ویژه به بازار مصرف فرآورده‌های پالایشی عراق که به‌علت بهبود فعالیت‌های اقتصادی روند رو به‌رشدی دارد بسیار ضروری است. بنابراین تدوین برنامه‌ای بلندمدت برای حضور در این کشور پیشنهاد دیگری است که می‌تواند منجر به افزایش صادرات فرآورده‌های پالایشی ایران به عراق شده و ارزآوری بیشتر و اقتصاد پویاتری برای کشورمان به ارمغان آورد. ■

پانویس‌ها

¹Buzrgan

²West Qurna

³Halfaya

⁴East Baghdad

⁵Majnoon

⁶UN Oil-for-Food Program

⁷Super Gaint Field

⁸Gaint Field

⁹Shared Oil Fields or Joint Fields

¹⁰Oil in Place

¹¹Recoverable

¹²Iraq's 10-year Strategic Plan

منابع

[12] IMF Country Report, December 2008

[13] Oil and Gas Directory Middle East 2009

[14] World Bank on Iraq

[15] www.aftabnews.ir

[16] www.bloomberg.com

[17] www.cia.com

[18] www.econnews.ir

[19] www.edia.ir

[20] www.eia.doe.gov

[21] www.historiae.org/oil-law.asp

[22] www.irna.ir/NewsMedia

[23] www.naftnews.net

[24] www.opec.org

[25] www.platts.com

[26] www.reuters.com

[27] www.woodmac.com

[۲۸] سخنان نژادحسینیان، معاون سابق وزیر نفت در دی‌ماه ۱۳۸۸

<http://www.edia.ir/prtfv.dc.w6dc.oggiw.html>

[۲۹] ضمیمه‌ی بازار جهانی نفت، شماره‌ی ۵۷۳۵

[۱] نشریه‌ی بازار جهانی نفت، شماره‌ی ۵۷۳۵

[۲] خواجه‌علی، «دورنمای توسعه‌ی میادین نفت و گاز عراق»، ماهنامه‌ی اکتشاف و تولید، شماره‌ی ۶۹

[۳] گزارش وزارت نفت درباره‌ی توسعه‌ی میدان آزادگان، مرداد ۱۳۸۹

[۴] مؤسسه‌ی مطالعات بین‌المللی انرژی، سومین میزگرد تخصصی راه‌های همکاری وزارتخانه‌های نفت و امور خارجه، «نفت عراق: فرصت‌ها و چالش‌ها»، اردیبهشت ۱۳۸۹، ص ۲۸-۲۶

[۵] مؤسسه‌ی مطالعات بین‌المللی انرژی، مجموعه‌ی گزارش کشوری عراق، ص ۱۰۷-۱۰۶

[6] Arab Oil and Gas, VOL XXXXIX-N938, 16 October.

[7] Annul Statestic Bulliten 2014 available at www.opec.org

[8] Country Analysis Briefs (Iraq), Energy Information Administration 2009

[9] Draft Iraq Oil and Gas Law English 2007

[10] "Iraq's Oil Sector, Current Prospects and Futures Challenges, pp 7106-Iraq's 10 Years Strategic Plan

[11] Iraqi Budget Execution, p5